Erməni qəddarlığının şahidləri

“Artıq dörd aydır ki, Azərbaycan ərazisinin müxtəlif bölgələri quldur dəstələri tərəfindən dağıdılır, bolşevik adı altında özbaşına erməni hərbi hissələri və başqaları mülki müsəlman əhalisinin həyatı və əmlakına qarşı eşidilməmiş vəhşiliklər törədirlər. Eyni zamanda həmin quldur dəstələrinin təşkilatçıları tərəfindən göndərilən yanlış məlumatlar əsasında Avropa ölkələrində ictimai fikir tamamilə əks istiqamətə yönəldilir. Ümumdövlət maraqları, əhalinin zərərçəkən qruplarının mənafeyi hökmən elə bir təşkilatın yaradılması zərurətini irəli sürür ki, o, aşağıdakılarla məşğul olsun: 1. bütün zorakılıq hadisələrinin dəqiq qeydiyyatının aparılması; 2. həmin zorakılıqların törədildiyi şəraitin müəyyən edilməsi; 3. müqəssirlərin aşkar olunması və onların vurduqları zərərin ümumi miqdarının müəyyənləşdirilməsi; Bu təşkilat Fövqəladə Təhqiqat Komissiyası xarakteri daşımalıdır, habelə bu komissiyanın işinin nəticələri Avropanın əsas dillərində (rus, fransız, alman və təbii ki, türk dillərində) elan edilməli və geniş yayılmalıdır”. 1918-ci il 15 iyulda Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinə xarici işlər naziri Məmmədhəsən Hacınskinin məruzəsində belə deyilirdi. Xüsusi vurğulanırdı ki, Təhqiqat Komissiyasının təşkilinə yubanmadan başlamaq lazımdır, “çünki bu gün, hadisələrin isti izi ilə asanlıqla müəyyən edilməsi mümkün olan bir çox işləri - şəxslərin dindirilməsi, fotoşəkillərin çəkilməsi və digər əşyayi-dəlillərin əldə edilməsini - sonradan görmək çətinləşəcəkdir, həttə ola bilsin ki, qətiyyən mümkün olmayacaqdır”.

Məruzədə irəli sürülən məsələlər geniş müzakirə olundu. Və gənc Cümhuriyyət hökuməti olduqca müdrik, uzaqgörən bir qərara imza atdı. Qərara alındı: “Xarici işlər nazirinin məruzəsi bəyənilsin və ona tapşırılsın ki, Avropa müharibəsi başladığı vaxtdan bütün Zaqafqaziya ərazisində müsəlmanlar və onların əmlakı üzərində işlədilmiş zorakılıq hallarını təhqiq etmək üçün Fövqəladə Təhqiqat Komissiyası yaradılsın”.

Komissiyaya sədr Ələkbər bəy Xasməmmədov, üzvləri İsmayıl bəy Şahmalıyev, Andrey-Klimentiy Fomiç Novatski, Nikolay Mixayloviç Mixaylov, V.V.Qudvillo, Məhəmməd xan Təkinski, Aley Adamoviç Aleksandroviç təyin olundular.

Rəsmi orqan olan Fövqəladə Təhqiqat Komissiyası Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Hökumətinin əvvəlcə Xarici İşlər, sonra Ədliyyə nazirlikləri yanında 1918-ci il iyulun 15-dən 1920-ci ilin aprelinədək fəaliyyət göstərdi.

1918-ci ilin 15 iyulundan 1919-cu ilin 1 noyabrınadək Fövqəladə Təhqiqat Komissiyası tərəfindən toplanan 36 cilddən (3500 vərəq) ibarət istintaq materialının 6 cildində ermənilər tərəfindən Bakı şəhəri və onun ətrafında müsəlman əhalisinə qarşı törədilmiş zorakılıq halları əksini tapmışdı. İstintaq materialının digər cildlərində Şamaxı, Quba, Göyçay, Cavad, Nuxa qəzalarında, Gəncə, Qarabağ və Zəngəzurda ermənilər tərəfindən törədilmiş amansız cinayətlər təhqiq olunmuşdu.

Komissiyanın üzvü Nikolay Mixayloviç Mixaylov 1918-ci il oktyabrın 26-da həmin il sentyabrın 22-dən oktyabrın 23-dək Göyçay qəzasında aparılan təhqiqat işləri haqqında məlumat vermişdi. Bildirmişdi ki, qeyd olunan müddətdə 500 nəfərdən çox şahid dindirilib, Kürdəmir dəmir yolu vağzalına və Kürdəmir polis sahəsinə aid 7 kəndə (Kürdəmir, Qarabucaq, Mustafalı, Xəlilli, Qasım bəy, Ərəb Mehdibəy, Dadalı) baxış keçirilib. 1918-ci il noyabrın 22-də Fövqəladə Təhqiqat Komissiyasının sədri Ələkbər bəy Xasməmmədov Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Ədliyyə Nazirliyinə göndərdiyi məruzələrdə Bakı quberniyası, Göyçay qəzasının Kürdəmir, Qarabucaq, Ərəb Mehdibəy və başqa kəndlərində, Şamaxı şəhəri və Şamaxı qəzasının müsəlman kəndlərində azərbaycanlılara qarşı törədilmiş zorakılıqların təhqiqinin ilk vəziyyəti haqqında ətraflı məlumat vermişdi.

1919-cu il yanvarın 6-da Ələkbər bəy Xasməmmədov Paris sülh konfransına gedən nümayəndə heyətinə təqdim etmək üçün Bakı, Quba və Şamaxı şəhərlərində, Şamaxı, Göyçay, Cavad, Quba qəzalarında ermənilər tərəfindən müsəlmanlara qarşı törədilmiş vəhşilikləri əyani sübut edən məlumatları məktubla birlikdə xarici işlər nazirinə göndərmişdi. Məlumatda qeyd olunmuşdu ki, Lənkəran qəzasında daşnak polkovnik Avetisovun silahlı quldur dəstələri tərəfindən, Cavad qəzasının bir hissəsində isə polkovnik İllarinoviç başda olmaqla ruslar tərəfindən, İrəvan quberniyasında, Gəncə quberniyasının 4 qəzasında - Cavanşir, Cəbrayıl, Şuşa və Zəngəzurda böyük dağıntılar törədilib, azərbaycanlılar kütləvi məhv edilib. Komissiya xaricə göndərilən nümayəndə heyəti üçün əşyayi-dəlil kimi altı cilddən ibarət ilkin təhqiqat materialı və 95 ədəd fotoşəkil hazırlamışdı.

Azərbaycan Hökuməti yanında Fövqəladə Təhqiqat Komissiyasının Cinayət Prosessual Məcəlləsinin 307-ci və 443-cü maddələrinə uyğun olaraq zərərçəkən qismində dindirilənlərin söylədikləri dəhşətli idi. 1918-ci il 4 dekabrda zərərçəkənlərdən biri - Bakı şəhəri, 4-cü Paralelnaya küçəsində yaşayan 33 yaşlı Xanımana Ağarza qızı demişdi: “1918-ci il mart ayının 19-da səhər 10-11 radələrində otuza yaxın silahlı erməni əsgəri yuxarıda göstərilən evə soxuldular, yeddi nəfər müsəlman kişisini, o cümlədən mənim 70 yaşlı atam Ağarzanın tüfəngin qundağı ilə başını parçalayaraq öldürdülər, altı nəfər qadını, iki azyaşlı uşağı qətlə yetirdilər. Ermənilər uşaqları süngü ilə öldürdülər. Mənim iki min rublumu zorla aldılar, atamın isə cibindən dörd min səkkiz yüz rubl (4800 rubl) pulunu çıxardılar. Məni əsir apardılar və mənzilimi qarət etdilər. Qarət edilmiş əşyaların siyahısını təqdim edirəm və işə əlavə olunmasını xahiş edirəm, əşyaları yeni qiymətlə beş min manat dəyərində qiymətləndirirəm. Yolboyu məni və digər qadınları qundaqlarla vurur dular və yerə yıxılan qadınları hörüklərindən tutaraq qaldırırdılar. Erməni əsgərləri bütün qonşu evlərə də girir, müsəlmanları cinsindən və yaşından asılı olmayaraq öldürür, onların əmlakını qarət və məhv edirdilər”.

İndi Təzə bazarın yerləşdiyi yerdə 1918-ci il Mart soyqırımı zamanı çox az adam sağ qaldı. Hələ martın 19-da ermənilər demək olar ki, şəhərin bu ərazisindəki yaşayış məskənlərini yerlə-yeksan etmişdilər. Mənbələrdə qeyd olunmuşdu ki, müsəlmanlar burada martın 31-dək cəsədləri yığışdırıb qurtara bilmirdilər. Meyitləri müsəlmanlar qəbiristanlığa aparırdılar. Ancaq sonrakı vaxtlarda təsadüfən burada torpağa dərindən basdırılmamış 57 müsəlman qadının cəsədi aşkarlandı. Şahid Xanımana Ağarza qızı da şəhərin bu hissəsində o zaman demək olar ki, müsəlmanların hamısının qətlə yetirildiyini söyləmişdi: “...elə bir ev yox idi ki, ermənilər kimisə öldürməsinlər, əksinə, elə evlər var ki, ermənilər evdəkilərin hamısını qətlə yetirmişlər. Erməni əsgərləri müsəlmanların çox olduğu evlərə od vururdular”. Şahid bu ərazinin demək olar ki, bütünlükdə ermənilər tərəfindən məhv edildiyini, bu rayondan çox az sayda müsəlmanın sağ qaldığını demişdi: “Evlərdə və küçələrdə müsəlman kişilərin, qadın və uşaqların və həttə südəmər körpələrin eybəcər hala salınmış meyitləri uzanıb qalmışdı. Bütün dəhşətlər haqqında danışmaq çox çətindir. Ağırdır”.

Həmin ilin 13 dekabrında eyni maddələri uyğun olaraq zərərçəkən qismində dindirilən Bakı sakini, 1-ci Kanitapinskaya küçəsi, dalan 7, ev 8 ünvanında yaşayan 35 yaşlı Xədicə Qəni qızı danışırdı: “Bu ilin mart ayının 19-da səhər tezdən yüz nəfərdən artıq erməni əsgəri yuxarıda göstərilən evə soxuldular və mənim 45 yaşlı ərim İsmayıl Kərbəlayı Abbas Qulu oğlunu öldürdülər, mənim mənzilimi 6240 rubl dəyərində qarət etdilər, ərimin cibindən isə 7000 rubl pulunu çıxardılar. Mən azyaşlı uşaqlarımla yəhudi qadının evində gizlənmişdim. Bir saatdan sonra ermənilər məni əsir götürdülər. Ermənilər mənim əşyalarımı mənzilimdən avtomobilə qoyurdular və aparırdılar. Erməni əsgərləri qonşularımızı da öldürürdülər və evlərini qarət edirdilər. Mənim ərimi tüfənglə öldürdülər və ayaqlarını kəsdilər. Qarət edilmiş əşyaların siyahısını sizə təqdim edirəm.”

1918-ci il 11 dekabrda Azərbaycan Hökuməti yanında Fövqəladə Təhqiqat Komissiyasının Cinayət Prosessual Məcəlləsinin 307-ci və 443-cü maddələrinə uyğun zərərçəkən qismində dindirilən Bakı şəhəri, 10-cu Kanitapinskaya küçəsi, 34 saylı evdə yaşayan 40 yaşlı Zərəfşan Bəyəli qızı həmin ilin 19 martında evinə soxulan ermənilərin qəddar əməllərindən danışmışdı: “...mənim 20 yaşlı oğlum Məmməd Əli Nəcəf Qulu oğlunu öldürdülər və mənzilimi qarət etdilər. 5124 rubl dəyərində qarət edilmiş əşyaların siyahısını təqdim edirəm və işə əlavə olunmasını xahiş edirəm. Ermənilər 300 rubl nağd pulumu sandıqdan çıxardılar. Məni uşaqlarımla birlikdə əsir apardılar və dörd gün saxladılar. İki yaşlı oğlum əsirlikdə qollarımın üstündə öldü. Onun adı Abbasəli idi. Mənim ərim bağrı çatlayaraq öldü. Dörd gündən sonra məni buraxdılar və elə həmin gün iki oğlum, 6 yaşlı Həsən Bala və 9 yaşlı Hüseyn Bala da acından öldülər. Mən bir tikə çörəyə möhtac qalmışam”.

Noyabrın 7-də Bakının Tatarskaya küçəsi, 90 saylı evdə yaşayan 20 yaşlı Zeynəb Xanım Əkbər qızı zərərçəkən qismində dindirilərkən demişdi: “Bu ilin mart ayının 21-də otuz nəfər silahlı erməni əsgəri yuxarıda göstərilən evə gəldilər, mənzilimi 24.425 rubl dəyərində qarət etdilər və 1 yaş yarımlıq qızım Teyraxanımı ayaqlayıb əzdilər. Dağıdılıb-sındırılmış əşyaların siyahısını təqdim edirəm və işə əlavə olunmasını xahiş edirəm. Eşitdiyimə görə, erməni əsgərləri mənim qonşularımın evlərində də uşaqları ayaqlayaraq əziblər. Mən ayaqlanan qızımın çığırtısını indi də eşidirəm”.

1918-ci il 26 dekabrda 45 yaşlı Ziyarət Xanım Zülfəli qızı zərərçəkmiş qismində ifadə vermişdi: “Bakı şəhəri, Qoqolevskaya küçəsi, 83 saylı evin sakiniyəm, daimi olaraq isə Bakı quberniyasının Binəqədi kəndində yaşayıram. Bu ilin sentyabrında ermənilər Binəqədidə müsəlman kəndlilərini, o cümlədən mənim 6 nəfər qohumumu, yəni 2 uşaq, 2 qadın və 2 kişini xəncərlə doğramışlar. Bundan əlavə, ermənilər ümumi dəyəri 28.800 rubl olan əmlakımı qarət etmişdilər. Oğurlanmış əmlakın siyahısının işə əlavə olunmasını xahiş edirəm. Qatillərin adını bilmirəm”.

Azərbaycanlılara qarşı törədilmiş qəddar əməllərin təşkilatçılarına, iştirakçılarına qarşı cinayət işi qaldırılması barədə 128 məruzə və qərar layihəsi hazırlandı. Onların əsasında müxtəlif cinayətlərdə müqəssir bilinən 194 şəxsə qarşı cinayət işi qaldırıldı.

Fövqəladə Təhqiqat Komissiyasının materialları üzrə 1918-ci il Bakıda mart hadisələrinə görə 24, Şamaxı hadisələrinə görə isə 100-ə yaxın şəxs haqqında cinayət işi açıldı. Hüquq-mühafizə orqanları tərəfindən müttəhimlərin bir hissəsi həbs edildi, qalanları barədə axtarış elan olundu.

Fövqəladə Təhqiqat Komissiyası daşnak quldur dəstələrinin qanlı əməllərinin təhqiqi sahəsində böyük iş gördü. Komissiya üzvlərinin gərgin əməyi nəticəsində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə 1918-ci ildə ermənilər tərəfindən azərbaycanlılara qarşı həyata keçirilən soyqırımı cinayətləri üzə çıxarıldı. Zərərçəkmiş yüzlərlə vətəndaş və şahid dindirildi, çoxlu material, maddi dəlil-sübut, fotosənəd toplandı. Bu gün həmin sənədlər 1918-ci ildə ermənilər tərəfindən azərbaycanlılara qarşı törədilmiş soyqırımının ən tutarlı sübutudur.

Zöhrə FƏRƏCOVA,
“Azərbaycan”